

HERKOMST

BOTHO STRAUSS

HERKOMST

Vertaald uit het Duits

door Gerrit Bussink

WERELDBIBLIOTHEEK · AMSTERDAM

Oorspronkelijke titel *Herkunft*.
Carl Hanser Verlag GmbH & Co KG, München
© 2014 Botho Strauss
© 2015 Nederlandse vertaling Gerrit Bussink/
Uitgeverij Wereldbibliotheek
Alle rechten voorbehouden
Omslagontwerp Nico Richter
Omslagbeeld © Majivecka/Shutterstock
NUR 302
ISBN 978 90 284 2644 3
www.wereldbibliotheek.nl

I

Mijn vader zit aan zijn bureau, kijkt naar beneden naar de rivier en het parkje, hij is altijd van vroeg tot laat thuis en onderbreekt zijn werk alleen voor de maaltijden en voor een middagslaapje. Natuurlijk, het kind mag of moet hem niet storen, maar daar staat tegenover dat hij er altijd is, hij is altijd in de buurt, in de gang zijn zijn voetstappen te horen, je wordt meegevoerd door zijn accurate stelsel van regels. Hij is geen schrijver. Hij stelt rapporten op voor de farmaceutische industrie, controleert of een preparaat dat een firma op de markt wil brengen voldoet aan de wettelijke eisen. Ook ontwikkelt hij zelf geneesmiddelen, cosmetische en medische, tincturen en tabletten. Hij stelt recepturen samen (hij is bevoegd apotheker en gepromoveerd chemicus), die hij dan aan kleinere geneesmiddelenbedrijven verkoopt. Het liefst wordt hij betaald 'op licentiebasis'. Maar dat lukt hem slechts zelden en meestal wordt er slecht of frauduleus afgerekend.

Wat hem voor ogen staat, is werken op basis van licenties, een soort royalty's, want hij vereert schrijvers en schrijft zelf een heel gepolijst, soms wat al te bloemrijk Duits. En als het 'werk', het nieuwe preparaat, aanslaat,

succes heeft, dan kan zijn gezin daar later ooit van leven. Want daar was het hem altijd om begonnen: hoe kan ik, oude man, als onafhankelijke zelfstandige voor vrouw en kind zorgen?

Wat kan er ouder en waardevoller zijn dan kruiden-geneeskunde? Daar had mijn vader op kunnen bouwen, zelfs in een tijd waarin iedereen alleen naar de allopathische geneesmiddelen greep, waarmee de markt in de jaren vijftig werd overspoeld. Ondanks het zeer traditionele karakter en de bestendige wijsheid van zijn materie liep hij steeds weer tegen nieuwe ontwikkelingen aan, vooral door de volgens hem impertinente, absurde wetten van het ministerie van Volksgezondheid.

Het eerste wat hij zag als hij vanachter zijn bureau opkeek, was de koepel van het kurhaus, waarin de 'lees-hal' was ondergebracht. Daarna aan de overkant van de laan de watertoren met zijn leien puntdak en de vergulde weerhaan. Daarheen zal zijn peinzende blik telkens zijn afgedwaald. En daaronder altijd de rivier, met daarvoor de gesnoeide platanen in het kuurpark. Wat een mooie woning, wat een mooi uitzicht! Bezijden de grote verkeersaders van het land in een stadje tussen Keulen en Frankfurt, een historische badplaats, Ems.

Als ik bij wijze van uitzondering in de ouderlijke slaapkamer had overnacht, misschien omdat mijn moeder op reis was en familie bezocht, keek ik toe hoe mijn vader

zijn ochtendtoilet maakte. Lindegroene voluten omlijsten de kleerkast, het ledikant en de spiegel. De hele inrichting was halverwege de jaren dertig ter gelegenheid van het huwelijk van mijn ouders door een meubelmaker uit Naumburg gemaakt. Mijn vader stond dan voor de hoge draaibare kleedspiegel zijn stropdas te strikken en was vaak vloekend in de weer met zijn manchetknopen. Intussen rookte hij zijn ochtendsigaret van het merk Finas. Op een voetenbankje maakte hij met een sokophouder zijn kous vast. In de knoop van zijn stropdas stak hij een dasspeld met een parel. Dat was toen al uit de mode en ik vond het zo aanstellerig en ijdel dat ik vaak tegen die gril protesteerde. Ik wilde een gewonere vader hebben, ik wilde dat hij niet opviel, niet deftig was, maar een doorsneemens van deze tijd. De vaders van al mijn vrienden waren veel normaler dan de mijne, die opviel door zijn kleding en doordat hij er altijd zo verzorgd uitzag en die de meesten van zijn medemenssen ervan betichtte dat ze onverzorgd waren. De tijd waarin hij leefde beviel hem maar matig, niet in de laatste plaats omdat hij met zijn werk zo weinig succes had. Het ochtendtoilet was het onvermijdelijke ceremonieel van een huiselijk-heroïsche zelfhandhaving. Hij wilde goed voor de dag komen, zich onderscheiden van de gewone tijdgenoten die zichzelf verwaarloosden. Zolang ik hem heb meegemaakt, werkte hij thuis en nam hij altijd zorgvuldig gekleed plaats aan zijn bureau. Op het uitgebreide toilet volgde na het wassen van zijn hoofd een natte

scheerbeurt en het knippen van zijn teen- en vinger-nagels. Voorafgaand aan het ochtendtoilet deed hij bij het open raam tien minuten lang gymnastiekoefeningen. Hij deed wat brillantine in zijn haar, borstelde het glad en trok er rechts een scheiding in. (Tot zijn ongenoegen moest hij naar de kapper, want die kwam niet meer aan huis, zoals in betere tijden.) Het verloop van de dag was streng volgens een tijdschema geregeld. Even nadat ik uit bed was gehaald en in de badkamer mocht, begon zijn ochtendwandeling. Daarop volgde het ontbijt, daarna ging hij aan het werk. Tot op de dag van vandaag voel ik geregeld zijn door de frisse buitenlucht gekoelde huid op mijn nog warme slaapgezicht als hij me 's morgens begroette wanneer ik een keer later naar school moest en hij al terugkwam van zijn wandeling. En als het buiten koud was, traande zijn oog sterk.

De behuizing en de koesterende rituelen zijn voor de enkeling wat de instituties betekenen voor de gemeenschap, regels die we zeker niet alleen als leeg mogen beschouwen, omdat ze klaarblijkelijk een stimulans zijn voor de krachten tot zelfbehoud. Tegen half een de lunch. Vaak gemopper over de eentonigheid van het weekmenu. Vervolgens de lectuur van het dagblad (*Die Welt*, omdat 'Caliban', alias Willy Haas, regelmatig in het kunstkatern schreef), wegdommelen op de sofa, een middagdutje in de stoel. Niemand mocht tussen een en drie uur bellen. De telefoon en de deurbel werden afgezet en op de deur van de woning werd een bordje

gehangen: TUSSEN EEN EN DRIE UUR WORDT ER NIET OPENGEDAAN.

Tegen half drie, soms om drie uur, hoorde ik in de keuken serviesgoed rammelen: mijn vader zette voor zichzelf koffie (mijn moeder lag op dat moment nog te rusten; toen we nog geen hulp hadden, kon ze pas na de afwas gaan liggen). Als de sfeer tussen ons goed was, kwam mijn vader met de koffie naar voren naar mijn kamer. Dan onderbrak ik mijn huiswerk of mijn lectuur en dronk hij zittend aan mijn raam zijn kop koffie. We praatten dan over alles wat ons op dat moment bezighield. Hij gaf zijn mening of kritische commentaar op mijn boek of op mijn favoriete muziekstukken. Dat was de tijd van de dag – na het middagdutje – waarop hij het mildst gestemd was. Ik heb mijn vader veel vragen gesteld en altijd goede antwoorden gekregen. Hoewel ik als adolescent geen begrip voor hem kon opbrengen en hij niet voor mijn tijd, heb ik altijd geprobeerd, verlangend, begerig geprobeerd hem tot eensgezindheid te bewegen over tenminste een paar van de boeken waar mijn hart naar uitging. Als me dat een enkele keer lukte, als hij bijvoorbeeld een toneelstuk van Brecht wist te waarderen, kreeg ik tranen in mijn ogen van geluk, van triomfantelijke harmonie. Alsof tussen ons toch alles verenigbaar was...!

Thomas Mann was niet alleen zijn favoriete schrijver (vooral in diens vroege, monarchistische fase), maar

ook een gelijkgestemde als het ging om de beschouwing van het historische leven, dat in het geval van de generatie van mijn vader vaker dan gemiddeld een opkomend en ondergaand rijk te verwerken kreeg. Ook stilistisch speelde hij leentjebuurt bij Mann. Aan de andere kant bleek onlangs bij het lezen van een paar brieven die hij in 1964 aan mijn moeder en mij stuurde toen we in Pontresina waren – die reis was een eind-examencadeau voor mij – dat hij ook een heel zeker, vlot en ongemaniëreerd, heel aansprekend Duits kon schrijven. Daarnaast vertoonde hij een fatale voorliefde voor argeloze vrolijkheid in de literatuur. Steeds weer raadde hij me de vertelsels van ene Rudolf Presber aan, waarmee ik echter nooit ook maar iets heb weten te beginnen.

Wat mijn vader schreef, heb ik nooit willen lezen. Ook niet zijn enige boek met de titel *Nicht so früh sterben!*, noch de polemische opstellen in zijn ‘kritisch-satirische maandelijks tijdschrift’, dat eerst *Der Kompass* en later *Enthüllungen* heette en dat hij naar het voorbeeld van Karl Kraus in zijn eentje volschreef, publiceerde en aan zijn geïnteresseerde cliëntèle toestuurde. Het had een oplage van twee- tot driehonderd exemplaren per maand, die mijn moeder in een envelop moest stoppen en moest frankeren. Later nam het aantal belangstellenden steeds meer af, de satirische pen van mijn vader kreeg een sleetse punt, het dunne cahier werd gevuld met artikelen uit vroegere nummers.

Zo nu en dan las hij me er iets uit voor en moest hij dulden dat ik me door zijn reactionaire uitvallen afgestoten voelde. Het zal hem erg hebben gekrenkt dat ik niets van zijn literaire activiteiten moest hebben. Want tenslotte had hij een lezer van me gemaakt.

De filosoof die hij het best kon volgen, was – en dat was in die tijd waarlijk niets bijzonders – Ortega y Gasset. ‘Li, luister eens,’ zei hij ’s avonds tegen mijn moeder als ze naast elkaar in de eetkamer op de sofa zaten, zij met een tijdschrift, mijn vader met *Opstand der horden*. Hij las dan een pagina voor en probeerde mijn moeder te boeien met wat pretentieuzere gedachten. Dat leidde van beide kanten tot overpeinzingen en speculaties over allerlei professionele en familiale kwesties.

Ik verbaas me erover hoe die vroege invloeden nu, op het moment dat ik allang zelf de ‘leeftijd van mijn vader’ begin te benaderen, langzaam maar onverbiddeijk hun uitwerking beginnen te krijgen. De strengheid van mijn vader, zelfs sommige van zijn opvattingen, nemen als eigen ervaringen hun intrek in mijn bewustzijn. Ondanks de sociale onbeduidendheid van traditie groeien we met het klimmen der jaren nog altijd rechtstreeks toe naar wat we ooit hopeloos verouderd hebben gevonden. Misschien is het ook alleen maar een poging om de laatste sporen van een overlevering voor onszelf veilig te stellen, en dan ontdekken we opeens onder het

gammele, tochtige afdak van een naoorlogse Duitse afkomst een vastere grond dan we tijdens de latere intellectuele landnames ooit onder onze voeten hebben gekregen.

Vandaag, op 9 april 1990, zou mijn vader honderd zijn geworden.

Het is nu honderd jaar geleden dat dit lot mij bescho-
ren werd. Wat zou ik hem deze keer hebben gegeven? Een
doos sigaren van het merk Europa. (Bij mij staat er nog
altijd zo'n sigarendoos, gevuld met wasknijpers.) Wat
gaan we vandaag op je verjaardag doen? Wel, honderd-
jarige, je zult je cadeaus bekijken, de bloemen bewonde-
ren, de twee felicitatiebrieven lezen, de ene van je zuster
Martha en de andere van je zwager uit Gladbach. De
overige professioneel, groeten van klanten, maar ook
geregeld cadeautjes, net als elk jaar een laagjescake uit
het Zwarte Woud. Daarna ga je net als elke andere dag
naar je bureau en begin je te werken. 's Middags je lieve-
lingsmaaltijd, pannenkoekenrolletjes met vleesfarce en
sla. Misschien na je middagdutje wat langer met knip-
perende ogen naar de zon kijken. Later is er gebak, en
mevrouw Landes, de buurvrouw van Modehuis Landes,
schenkt je een setje zakdoeken uit het betere sortiment.

De laatste jaren stond er een geslepen steen, een
agaat, op zijn bureau, een verjaardagscadeau van mijn
moeder met daarin ingelegd de kogel, het projectiel met

de verbogen punt dat in een gevechtsnacht van 1916 boven de neuswortel door het voorhoofd van mijn vader sloeg en zijn linkeroog verwoestte. De dag waarop hij gewond was geraakt, werd in het gezin elk jaar gevierd met bloemen en een goede maaltijd. Onder de steen, het aandenken, ligt nu een briefje met zijn laatste met de hand geschreven regels. Het trillende ontwerp voor de titel van een populair medisch naslagwerk: *De grote zwendel met geneesmiddelen*. Een informatief boek voor de massa, van wie het welbevinden hem in werkelijkheid niet erg interesseerde.

Ik heb je dood destijds niet tot me laten doordringen. Dat was in 1971, het jaar van mijn kentering. Ik was bezig met vooruitkijken en mijn verdriet brak me niet. Ik dacht ook dat hij voor jou op het juiste moment kwam. Ik zag dat je de laatste tijd niet meer wilde en dat het leven te moeilijk voor je werd. Zeker, ik heb je alleen verlost verklaard om mezelf te beschermen tegen de aanval van pijn. Heel langzaam ben ik naar je dood toe gegroeid, en naar dat allesomvattende gevoel van gemis. Het werd de ijzeren band die zich om mijn bewustzijn sloot. Als ik je zie in al je dood, alleen nog maar uitgeput en goedmoedig, alsof de onderwereld je van je verstand en je sarcasme had beroofd. De enige bron van mijn herinnering! Zonder jouw school van herinnering zou ik me nooit iets hebben herinnerd van wat er was gebeurd. Alles wat er was, werd pas door jou tot iets wat geweest was. Maar laten we het

op je verjaardag niet langer over de dood hebben, maar over de vrolijke dagen toen je een jongen was en met je broers in de viermansboot op de Saar ging roeien. Want we hebben altijd aan rivieren en met de rivieren geleefd, de Saar en de Saale en later samen aan de Lahn. Zij zijn het die ons leven hier en nu zo moeilijk hebben gemaakt.

Zielsveel hield ik van hem op de momenten dat hij me iets uitlegde! Toen we ons in 1955 in Ems op de lagere school Freiherr vom Stein aan het schoolhoofd van de Freiherr vom Stein hadden voorgesteld, liep ik daarna aan zijn hand over het ijs van de dichtgevroren Lahn. Natuurlijk moesten er meteen daarna bij juffrouw Wurzler in haar krantenwinkeltje nog boekjes (*Tarzan*, *Akim*, *Sigurd* enzovoort) worden gekocht. En terwijl we over de kuurbrug, dat ijzeren bruggetje, liepen, legde hij me uit waarom een blik in het zonlicht ons blote oog sterk maakt. Dat ene oog. Het linkerbrillenglas voor zijn lege oogkas, waarin alleen maar een roze spleetje zat, had een vleesachtige kleur en was aan de zijkant afgeschermd met een klein kapje, zodat niemand zijn wond kon zien. Dat hij zijn hele leven onder die verminking heeft geleden, heb ik tot mijn verlegenheid vaak genoeg gevoeld wanneer hij simpele zielen grof terechtwees die hem durfden te vragen wat hij daar aan zijn oog had. Hij kon geen diepte zien, en ook zijn smaakpapillen waren beschadigd. Soms word ik 's nachts wakker met mijn vingertop bij het gat van zijn oog en dan raak ik in zijn gezicht de wond

uit de Eerste Wereldoorlog aan. Hoeveel tijd van hem tot mij! Wat voorbij is, geschiedenis, stroomt in mijn droom door mijn vingertop. Ik ben geboren onder één lachend en één levenloos, kapotgeschoten oog. Hoe zouden symmetrie en evenwicht mij ooit te hulp kunnen komen?

Maar hoe smadelijk was het dat ik me zo geneerde als ik hem met mijn vrienden op weg naar school tegenkwam, als hij op de terugweg van zijn ochtendwandeling van de andere kant kwam en ik hem niet onbevangen durfde te groeten! Nooit vergeet ik de bittere glimlach waarmee hij probeerde te verwerken dat ik hem verloochende. Ja, ik schaamde me voor de onverdraagzame man die zo provocerend anders liep dan de andere, nonchalante burgers. Rond zijn verminking had hij zijn hele aard afwijzend en trots gemaakt. En steeds weer ontmoet ik hem nu op mijn wegen! Ja, gebruik het verdriet maar, dat zuiverste water van de bewustwording!

Een man was hij. Een eenling van het oude slag, formaat Ibsen. Een man is wie liefde kent en kan haten. Geen pleitbezorger van het zowel-als-ook. Een volksverachter met dwaze, blinde plekken. Maar nooit bruut, nooit iemand die anderen in het ongeluk zou storten. Hoe meedogenloos ik ook met hem wedijverde en ruzie met hem maakte, hij bleef mijn leermeester. Hij was niet modern, en dat was hij nadrukkelijk en verbeterd. In veel opzichten had hij waarschijnlijk iets van wat Kierkegaard over zijn vader zegt: zwaarmoedig en bezig; het kind in liefde smorend. Ik zag hem elke dag schrijven en soms

heb ik het gevoel dat hij me dwong die gebogen houding over te nemen en hem in mij te bewaren door hem te imiteren. Dat had niets te maken met een besluit of met vrije wil.

Deze man, die absoluut niet in me geloofde maar die zijn latere levensfase vernauwde en belastte met het idee-fixe dat hij tot aan het einde van mijn dagen voor me moest zorgen, en die mij dus met al zijn liefde hulpeloos wilde maken, deze man heeft me helemaal geen andere keuze gelaten. Een ernstige man, dat wel. Vol kracht – zelfs nog in zijn nietszeggende momenten van verontwaardiging en vergissingen, alsof hij die nodig had om er zijn grim-migheid mee te voeden.

Ik herinner me dat hij ter gelegenheid van zijn vijfen-zeventigste verjaardag zelf een klein jubileumartikel voor de *Deutsche Apothekerzeitung* schreef, dat ook werd gepubliceerd. Niemand had aan hem gedacht, terwijl men ter gelegenheid van zo'n datum een auteur toch eigenlijk in het zonnetje zet. En ik heb een foto van hem gemaakt, zittend aan zijn bureau, met zijn voorhoofd rustend op zijn hand, zijn manier om de krenking af te schermen. Ik had het toestel in Trier van hem gekregen tijdens onze tweede reis naar zijn geboortestad. Bij de eerste reis kreeg ik na hardnekkig gezeur en gebedel een Texas-shirt met korte mouwen en scènes uit de wilde bushbush, zoals die destijds in de mode waren en die hij verafschuwde. Maar dat en zoveel meer wat hij me slechts tegenstribbelend

toestond, was nu eenmaal de prijs voor mijn aanwezigheid bij de sentimentele terugkeer van de oude man naar de plaatsen uit zijn kinderjaren. Een 6x6-camera. In Trier bezochten we de ruïnes van een openluchttheater, waar we *Die lustigen Weiber* van Otto Nicolai zagen. Ach, we liepen en liepen. ‘Het leger... ik wilde dat ik je dat kon besparen,’ zei mijn vader, en het was voor hem een permanente bron van zorg dat ik binnenkort onder de wapenen moest. Hij haatte het leger en de militairen uit de grond van zijn hart. (Militairen waren volgens hem gestrande figuren die na de eerste grote oorlog in kiosken sigaretten moesten verkopen.) Hij slaagde erin het mij te besparen. Toen ik gekeurd werd, overhandigde ik zijn bezwaarschrift, misschien wel de mooiste en waardevolste brief van mijn leven, waarin mijn vader zijn lot als oorlogsslachtoffer schilderde, als vluchteling uit het oosten, als bejaarde zelfstandige, en waarin hij verzocht om zijn zoon, van wie hij binnenkort afhankelijk zou zijn, van militaire dienst vrij te stellen. Op die manier verkreeg ik weliswaar geen vrijstelling, maar wel uitstel tot na mijn studie, en ik ben vervolgens nooit opgeroepen.

Ik heb meer dan twee generaties lang vrede meegemaakt. Het is waarschijnlijk moeilijk voor te stellen dat het voor goed zo doorgaat. Anders dan in de tijd van mijn vader zou de breuk voor ons misschien pas op latere leeftijd komen, en dan zouden we de ervaring missen om ertegen bestand te zijn. Mijn vader kwam als vierentwintigjarige

in de Eerste Wereldoorlog terecht. Hij keerde met kapotgeschoten voorhoofd als zwaargewonde jongeman kort daarna terug uit Frankrijk. Daarop had hij genoeg van patriottische euforie, maar hij bleef in zijn hart trouw aan de keizer, op zijn manier Duits-Nationaal. Hij maakte de ineenstorting van de democratie van Weimar mee, het Derde Rijk en de Tweede Wereldoorlog – maar die thuis. Hij liet have en goed in Naumburg achter, ging naar het westen en begon op zijn zestigste als zelfstandige weer helemaal van voren af aan.

‘We zijn weggegaan,’ hoor ik hem zeggen, ‘omdat we niet wilden dat jij daar zou worden opgevoed tot communist.’ In feite had hij rustig kunnen blijven, ze zouden hem nodig hebben gehad en hij zou het er goed vanaf hebben gebracht, maar de fabriek zou wel zijn onteigend. Hij was dapper genoeg om alles op te geven zonder zelfs maar het geringste talent voor het vrije ondernemerschap te bezitten. Op een leeftijd dat anderen zich voorbereidden op hun pensioen ging hij met zijn hele gezin, inclusief zwager, schoonzus en schoonmoeder, op de vlucht en nam allerlei onzekerheden bij het opbouwen van een nieuw bestaan op de koop toe. Hij heeft ook niet echt gewonnen. Het leven in het westen zou hem nooit meer het comfort brengen dat hem in het oosten als mede-eigenaar van een farmaceutische fabriek gedurende een aantal jaren ten deel was gevallen.

Van een gegoede, burgerlijke levensstijl ging het

enigszins bergafwaarts naar een nogal bescheiden, soms kleinburgerlijk leven. Hij wilde onderzoeken of lecithine onder bepaalde omstandigheden volledig oplosbaar was in water. Hij experimenteerde thuis met allerlei reageerbuisjes. Als het niet zou 'vlokken', zou het grote succes zijn bereikt. De laboratoriumcondities waren echter volstrekt ontoereikend. Hij gaf een bevriende geneesmiddelenproducent opdracht om met zijn gegevens nauwkeuriger proeven te doen. Wat het resultaat was, ben ik vergeten. In elk geval liet het gehoopte grandioze succes ook deze keer op zich wachten.

Zijn enige boek was zijn grote trots. *Nicht so früh sterben!* werd vlak na de oorlog herdrukt en is ook in het Nederlands vertaald, onder de titel *Niet te vroeg sterven*. Bij het doorbladeren van een schrijverscatalogus van een bibliotheek ontdekte ik twee van zijn titels. Ook had hij een serie brochures over gezondheidsvraagstukken gepubliceerd. Ik vond de schrijver-vader naast de schrijver-zoon. In dat graf liggen we in elk geval nu al bij elkaar. En toen, voor het eerst lezend in een van zijn brochures, geschreven in 1938, schrok ik van een buitengewoon onprettige regel. Daarin werd met het oog op de intellectuele en geestelijke verfrissing aansluiting bij de Hitlerjugend aanbevolen. Voor iemand die zich als verbeterd tegenstander van dat regime had beschouwd en zich daar ook naar had gedragen, vond ik dat heel erg. De brochure mocht dan misschien een pleidooi zijn voor een natuurlijke ge-

zondheidszorg (zoals we dat tegenwoordig in talloze alternatieve boeken aantreffen), die er misschien voor zorgde dat hij ook hier de grens van het gehate Derde Rijk overschreed, maar misschien was hij ook wel een beetje in de verleiding gekomen om aan te pappen met de potentiële lezende volksmassa. In elk geval was ik daarna opgelucht te kunnen constateren dat er in het boekje nergens anders sprake was van het volkse of van de gezondheid van het volk. Toch had zijn gebruik van de naam Hitler in een positief advies me geraakt.

De voetstappen, de geluiden, de stem van mijn vader in de gang, betrouwbaar, onberispelijk, gewoontevormend Koffiegeur en de geur van de stof van de koffiemuts. De verse broodjes in de tas met de geborduurde naam erop voor de deur van de woning. Donkere ochtend laat in november, een week voor mijn verjaardag, afwezig opgestaan, bij de eerste blik in de spiegel van de badkamer bijna weer teruggezakt in mijn droom, knoop in mijn maag uit angst voor moeilijke vragen in de klas. Mijn donkerblauwe, veel te lange popeline jas met schouderkleppen en een verzilverde gesp, veel te lang en met uitstaande panden; altijd een beetje dandyachtig gekleed, te ouwelijk voor mijn leeftijd, nooit echt perfect en dubieus qua smaak. Een boomhut bouwen op de beboste helling, op zondagmiddag naar de bioscoop, fietstochten en de geur van rubber in de fietstassen met natte zwemkleren, avondeten en de eerste zwart-wit-tv-beelden, Erhard,

Peter von Zahn, Ulbricht. Elk beeld, zelfs het meest vluchtige, was een vroege bijdrage aan een depot van zinnenprikkelingen, die waardevast en met een hoge rente op latere leeftijd een goede geheugenooft opleveren. De verruiming van een horizon houdt niet zelden in dat er iets bloot komt te liggen van wat geweest is. Alleen op het terrein van de herinnering kunnen we nog expanderen, rijker worden, toenemen. We herinneren ons een tijd waarin we nog de bescherming van de toekomst genoten: de dingen – hoe we er ook mee omgingen – moesten nog komen. Onbezorgde kinderjaren bestonden niet. Eerder is het zo dat ons in de loop der jaren een flinke dosis teleurstellingen ten deel valt, die ons terugbrengen naar de dagen toen alles nog de geur van onschuld ademde, toen elke belevenis de belofte inhield dat het weldra anders zou worden; de kwelling van het gebrek aan rijpheid zou voorbijgaan, maar het aangenamen van de jeugd zou nog groter kunnen zijn als we eenmaal volwassen, zelf-verzekerd genoeg waren geworden.

Ik hoefde me er nog niet aan te ergeren dat mijn ene dolk een goedkope plastic knop had, de smakeloze imitatie van een hartsvanger, terwijl het heft van de andere, waaraan ik de voorkeur gaf, omwikkeld was met bast. Mijn begrippen waren nog verrijkt met waardevolle onwetendheid.

Daar lag het weer voor me, Ems, mijn stadje. De Lahn boog tussen de hoogten van Taunus en Westerwald door, ik zag de drie bruggen over de rivier, het kurhaus met de aangebouwde koepel in de promenadetuin. De straat waarin ik opgroeide, de Römerstrasse, tussen rivier, kuurgebouwen en berg, een smalle doorgang waar vaak files ontstonden. Toen ik klein was, was daar nog geen eenrichtingverkeer, ik wist niet beter dan dat ik daar voor het oversteken eerst naar links en dan naar rechts moest kijken, en dat doe ik nog altijd, hoewel de straat allang autovrij is.

Het kuuroord ligt er in al zijn bekoorlijkheid schuchter en verloren bij, er wordt op neergekeken omdat het ooit zo'n beroemd keizerlijk kuuroord was en omdat meteen na die betere tijden de heel gewone waren aan gebroken, waarin het gewone volk uit het Ruhrgebied kwam herstellen van zijn acute bronchitis en zijn hoge bloeddruk. Nadat de ziekenfondsen het recht op een kuur hebben beperkt, is de horde stoklopers, zoals ze bij ons heetten, nu gereduceerd tot maar een paar patiënten. Vanwege de ligging aan de rivier op de smalle strook tussen Taunus en Westerwald was het stadsbeeld sinds

de dagen dat Dostojevski, keizer Wilhelm I, Effi Briest en Wagner hier kuurden en vakantie vierden nauwelijks veranderd. Er was vrijwel geen industrie; de oorlog had geen noemenswaardige verwoestingen aangericht; de erts- en zilvermijnen, ooit naast de geneeskrachtige bronnen de belangrijkste bodemschat, waren al decennia geleden gesloten. De vader van mijn beste schoolvriend had nog bij het mijntoezicht gewerkt. Daarna was het niet lonend meer, de verwerking van het erts werd onrendabel, de zilverprijs op de wereldmarkt kelderde en de laatste mijn werd in de jaren zestig opgegeven.

Vanaf de oever aan de Taunuskant van de Lahn keek ik tijdens mijn wandeling naar de plek aan de overkant waar ooit het grote schoolgebouw stond, het Goethe-Gymnasium, waarnaast tijdens de lessen onafgebroken de stuw ruiste. Wat heet: ruiste? Waar hij altijd ruist.

Want ik hoor hem op elk moment, in alle uren van mijn leren. De school is gesloopt, er staat nu een thermaalbad. Geen schoolplein meer, geen lessen die je vreest of die voorbijvliegen. Alleen altijd de lage waterval van de stuw met daarvoor de vertakking van de rivier, waarvan de stille arm uitmondt in de sluis voor de vrachtboten.

In mijn droom rende ik over de bovenverdieping van het Goethe-Gymnasium, ik rende de brede stenen trap